Ігор Маційовський

Музичні інструменти гуцулів

Вінниця
Нова Книга
2012

УДК 78.022(477.85/.87)
ББК 85.315.32
М 36

Сектор інструментознавства Російського Інституту історії мистецтв

Рецензенти:

І. Земцовський — доктор мистецтвознавства (Стенфорд, США)
В. Давидюк — доктор філологічних наук (Луцьк)
М. Лобанов — доктор мистецтвознавства (Санкт-Петербург, Росія)
О. Шевчук — кандидат мистецтвознавства (Київ)
О. Коменда — кандидат мистецтвознавства (Луцьк)

Мацієвський І. В.

М 36 Музичні інструменти гуцулів / Ігор Мацієвський. — Вінниця : Нова Книга, 2012. — 464 с. : ноти, іл.

ISBN 978-966-382-401-7

Культура гуцульського краю в цій книзі розглядається в аспекті її інструментарію, способу його виготовлення, побутування інструментальної музики, етномузичного мислення.

Для науковців розмаїтих профілів і найширшого кола митців, композиторів, виконавців, художників, діячів театру, кіно, журналістів, педагогів, студентів мистецьких, гуманітарних спеціальностей та усіх, хто любить Гуцульщину, Карпати, традиційну культуру й мистецтво гуцулів.

УДК 78.022(477.85/.87)
ББК 85.315.32

ISBN 978-966-382-401-7

© Мацієвський І. В., 2012
© Нова Книга, 2012

ЗМІСТ

Вступ **9**
Історіографія 9
Дослідницькі принципи 16

ЧАСТИНА ПЕРША

Історико-етнографічні особливості Гуцульщини. Історико-стильові шари її музичної традиції та схема музичного районування 23

Органографія 33

I. ІДІОФОНИ 33
1. Циньокало 33
2. Клепало 34
3. Ручне клепало 34
4. Медвеже клепало 35
5. Диточий бубон 35
6. Дзвони Сарати 35
7. Дзвони 35
8. Дзвін 37
9. Колокол (мн. колоколи) 37
10. Дзвіночок (мн. дзвіночки, дзвінки) 37
11. Шелегінді 38
12. Деркач 39
13. Млинець вітровий 39
14. Дримба 40
15. Ансамблеві дримби 42
16. Дримба басова 42
17. Двойна дримба 43
18. Шпилькові цимбали 44
19. Пилка 44
20. Коса 44

II. МЕМБРАНОФОНИ 44
21. Бубон 44
22. Малий бубон 47
23. Тамбурик 47
24. Чворсюків бубен 48
25. Решітко 48
26. Бербениця 48
27. Грабовий лист 49
28. Гребінець 50

III. ХОРДОФОНИ 50
29. Цимбали 50
30. Цимбалець 56
31. Цітера 56
32. Зунгура 56
33. Гітара 57
34. Мандоліна 57
35. Балалайка 57
36. Домра 58
37. Кардони 58

38. Скрипка ... 59
39. Контрагуслі ... 67
40. Великий бас ... 67
41. Бас ... 68
42. Бубеньбас ... 70
43. Ліра ... 71
IV. АЕРОФОНИ ... 72
44. Корбач ... 72
45. Мелайнички ... 73
46. Свисток ... 73
47. Гармошка ... 74
48. Баян ... 74
49. Акордеон ... 74
50. Береза ... 75
51. Листок ... 75
52. Луска ... 76
53. Пльонка ... 76
54. Телинка ... 76
55. Флоєра ... 78
56. Флоєра середня ... 80
57. Флуєрка або сопілка ... 81
58. Хроматична фрілка ... 86
59. Флуєрка – трубка ... 86
60. Йойканє ... 86
61. Свиріл ... 87
62. Дудка ... 88
63. Вабець ... 89
64. Манок на лиса ... 89
65. Вербовий свисток ... 89
66. Вербівка ... 90
67. Мала денцівка ... 90
68. Денцівка-сопілка ... 92
69. Карабки (дводенцівка) ... 94
70. Монтелів ... 95
71. Півтораденцівка ... 95
72. Жоломіга ... 96
73. Триденцівка ... 97
74. Ребро ... 97
75. Зозуля ... 98
76. Ріжок ... 99
77. Руг баранови ... 99
78. Флоута ... 99
79. Клярнет ... 100
80. Сурма ... 101
81. Саксофон ... 102
82. Дутка ... 102
83. Ріг ... 106
84. Дубелтові роги ... 107
85. Трубка ... 108
86. Трембіта ... 108
87. Ріг на оленя ... 115
91. Труба ... 116
92. Тромбон ... 117
93. Кугеканнє ... 117

ЧАСТИНА ДРУГА

Антологія синтезуючих нотацій гуцульської музики (з коментарями) 120

ІДІОФОНИ 120
1. Великодний дзвін 120
2. Весільний передзвін 121
3. Ладкання 122
3-а. Ладкання 126
4. Рахівська до співання 126
5. Пастерська 129

МЕМБРАНОФОНИ 132
6. Козачок 132
7. Гуцулка з козачком 134

ХОРДОФОНИ 135
8. Гуцулка до співання 135
9. Гуцулка до танцю 136
10. Рахівська гуцулка до співання 138
11. Рахівська гуцулка до танцю 146
11*. Гуцулка 147
11**. Подолівка 148
12. Пліс 149
12-а. Пліс 150
13. Плєс 150
14. До коліди 151
14-а. Колядка "Радуйси" 151
15. Брустурівська колядка ґазді 152
16. Весільна (застільна та весільний марш) 153
16-а. Весільне ладканє після вінчєння 156
17. Бервінкова. 157
17-а. Бервінкова 159
18. Півторак 160
19. Решето 161
20. Косар 162
21. Колідницькі мелодії 163
22. "Ранок в Карпатах". Вівчарська дума 168
23. Гуцульська казка. 174
24. Гуцулка 183
25. Гуцулка до данцю 184
26. Гуцулка до співання 184
27. Арґан 185

АЕРОФОНИ 188
28. На рябчика 188
29. Співанка (дурна) 190
30. Лазіщина 191
31. Лазіщина 192
32. Опришківська 193
33. Опришківська. 195
34. До співання. Гармошка в трубку 196
35. До співання 197
36. Гуцулка до співання. Гармошка в трубку 199
37. Гуцулка до співання. 200
38. Стародавня ворохтєнка 201
39. Аркан 204

40. Стародавня до співання (ворохтєнска)....205
41. Весняна мелодія....206
42. Дует телинок....207
43. Вівчєрська игра....208
44. Мерцька в тугу....210
45. Полонинська....211
46. Умерла....212
47. Довбушова пісня....213
48. Гуцулка....217
49. Приказування....218
50. Полонинська....220
51. Полонинска....221
52. Полонинська....222
53. Круглєк....223
54. Гуцулка старовіцька....224
55. Гуцулка повільніша....225
56. Гуцулка до танцю....226
57. Чабан....227
58. Аркан....232
59. Аркан буковинський, румунський....235
60. Яблоницька....236
61. Манок на лиса....237
62. Весняна мелодія. Легіницька ноута....238
63. Весняна мелодія. Диточа....239
64. Козачок....240
65. Коломийка....242
66. Гуцулка до співання....245
67. Крамарова від опришків....247
68. На сопілці....247
69. Челєдинський танець....248
70. Игра коло овець....249
71. Гуцулка....251
72. Микуличинська....251
73. Микуличинська з гуком....253
74. Ігра до співання....254
75. Гуцулка до співання....255
76. Мелодія....257
77. Перші мелодії гуцула....259
78. Буковинська полька....261
79. Гуцульська мелодія на Буковині....263
80. Сумна....265
81. Румунка....266
82. Бервінкова. Весільна нота до ладканє....270
83. Весільна гра....272
83-а. Весільна (пісенний варіант)....274
84. Гуцулка до данцю....275
85. Гуцулка....277
86. Гуцулка....278
87. Гуцулка....279
88. Гуцулка....280
89. Гуцулка....281
90. Сигнал до коляди і на полонині пополудні....281
91. Плєс....282
92. На спання....283

93. На полудневе доїння ... 284
94. На злодія ... 285
95. За опришків ... 286
96. Похоронна перша ... 287
97. Похоронна друга ... 288
98. Похоронна третя ... 288
99. Сигнал на смерть ... 289
100. Сигнал про небіжчика. [Похоронна друга] ... 289
101. До коліди ... 290
102. Похоронна ... 292
103. Ваблення оленя ... 293
104. Гуцулка ... 294
105. Гуцулка ... 295
106. Кугеканнє. ... 295

АНСАМБЛІ. ТРОЇСТА МУЗИКА. ***ВЕЛИКА МУЗИКА***

107. Круглєк ... 298
108. Гуцулка з Жаб'я ... 302
109. Микуличинська. Захарчукова ... 303
110. Гуцулка ... 305
111. Гуцулка стародавня ... 306
112. Руминка ... 307
113. Аркан ... 313
114. Козачок ... 315

Додаток. **Умовні знаки** ... 333

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Атлас музичних інструментів Гуцульщини ... 336

Систематичні покажчики з музичного інструментарію та інструментальної музики Гуцульщини ... 353

I. Покажчик музичних інструментів за морфологічними ознаками ... 355
II. Покажчик зон побутування музичних інструментів та локальних традицій їх виготовлення, строю, форм виконавства ... 357
III. Термінологічний словник-покажчик ... 359
IV. Музично-стратиграфічний покажчик традиційних форм функціонування музичних інструментів 379
V. Стратиграфічний покажчик інструментарію за адресатом його походження та виготовлення ... 382
VI. Функційний покажчик музичних інструментів ... 383
VII. Покажчик традиційних видів виконавства ... 384
VIII. Музично-структурний покажчик інструментів ... 385
IX. Покажчик координації нотних записів антології з органографічним описом інструментів ... 387
X. Зональний показник антології награвань ... 392
XI. Жанровий покажчик награвань антології ... 393
XII. Покажчик засобів виконання награвань антології ... 395
XIII. Фактурний покажчик награвань антології ... 396
XIV. Ладо-звукорядний покажчик награвань ... 398
XV. Ритмічний покажчик награвань антології ... 406

Список скорочень ... 409

Бібліографія ... 411

Резюме (англ.) ... 421

Резюме (франц.) ... 434

Резюме (рос.) ... 447

Послесловие ... 462

Передмова

Про Гуцульщину написано багато, та не все, на жаль, відповідає справжньому стану речей. Культура гуцульського краю в цій книзі розглядається в аспекті її інструментарію, способу його виготовлення, побутування інструментальної музики, етномузичного мислення. На базі теренового дослідження протягом кількох десятиріч і музейних матеріалів автор спростовує багато хибних положень про Гуцульщину, її побут та культуру, походження гуцульського етносу. Матеріал книги не тільки виправляє помилкові твердження, але й висуває нові, більш аргументовані. Візьмемо для прикладу відому теорію про походження гуцулів, та й самої назви — гуцул. Відштовхуючись від однієї з етимологічних версій, дослідники вважали, а дехто і зараз вважає гуцулів за спільноту, що сформувалася внаслідок лише поліетнічного симбіозу, або й з розбійників чи втікачів до Карпат через переслідування. Якщо це так, постає питання, де хоч будь-які сліди мистецтва в усьому культурному комплексі, подібного до гуцульського, на тих теренах, звідки мали би походити гуцули? Де ще є гуцульські різьби, писанки, одяг, архітектура, характерний полонинський побут, розмаїття музичного інструментарію (що за кількістю різновидів перевершує цілу Україну, ба й усе разом узяте східне слов'янство!..)? Де ще така багатюща за жанрами, формами, строєм, інтонацією, мелодикою, ритмікою інструментальна музика? Де все те, що притаманне етнічній культурі саме гуцулів? Спосіб передачі музичної думки — на листку чи манку, мелайничках чи дримбі, теленці, зозульках, інших музичних інструментах притаманний саме гуцульському способові мислення. В інших етнокультурах вираз буде іншим. Тому й говоримо про специфіку етнокультурних регіонів і мистецтва цих регіонів, де знаходимо самобутню культуру бойків, підлящуків, лемків чи гуцулів. Народи, що зазнали на своєму шляху міграції, змішування, завоювання, об'єднанння чи штучних переселень, зберегли свою тотожність саме через мову та мистецтво. Міграції свідчать, що народи хоч і проживають уперемішку (українці, цигани, євреї, румуни, поляки, білоруси, росіяни, татари і т. д.), дотримуються все ж власної, хоч і збагаченої взаємовпливами мистецької традиції: пісенної, танцювальної, театральної, обрядової, що вироблялись віками. Візьмемо для прикладу такі інструменти, як гармошка, домра, балалайка, гітара, баян. В їхній звуковій палітрі, навіть при виконаанні суто гуцульських мелодій, часом втрачається барвиста мелізматика, вирізьблена гра мікроритмів, чвертьтонові оспівування ступенів. Навіть самі мелодичні побудови пристосовані до заздалегідь запрограмованих фабричною конструкцією акордів або як у домрі — до т. зв. — *ладків*, що не відповідають традиційному музичному мисленню...

Скрипаль В. В. Могорук (1871–1971);
с. Верхній Ясенів, прис. Букове

Довгі десятиліття ця книга шукала дороги до читача. Власне музичний матеріал рясно пересипаний легендами, міфами, казками, прислів'ями, загадками, колоритними виразами в живій народній говірці. Подібних праць ще не маємо ані в слов'янському, ані у світовому інструментознавстві та етномузикології. Сподіваємось, що книга викличе неабиякий інтерес не лише серед науковців розмаїтих профілів — музикознавців, фольклористів, етнографів, істориків, психологів, антропологів, краєзнавців, — але й серед найширшого кола митців, композиторів, виконавців, художників, діячів театру, кіно, журналістів, педагогів, студентів мистецьких, гуманітарних спеціальностей та усіх, хто любить Гуцульщину, Карпати, традиційну культуру й мистецтво гуцулів.

Василь Зеленчук, *музикознавець*

...І дивишся на сю гостру енергію, на сю непогамовану завзятість, на сю витривалість казкову – і гадаєш собі: і так то все пропаде? І не залише сей нарід свого сліду в історії людськості? І згине даремно ся безумна, захоплююча пориваюча енергія? Та не може ж того бути!

Гнат Хоткевич. "Гуцул"

ВСТУП

Ця робота є першою з задуманої серії книг, присвячених дивному за своєрідністю та мірою художньої обдарованості народові – карпатським українцям-гуцулам – і *найбільш розвинутому виду* їх *мистецтва* – інструментальній музиці.

У центрі її уваги – музичні інструменти, що вживаються у побуті та творчості гуцулів. Наступні книги треба присвятити відповідно жанрам і формам гуцульської інструментальної музики, особливостям музично-стильової системи, специфіці музичної діалектології та основним творчим школам.

У цій роботі вперше в етномузикології, органології та українознавстві зважуємося дати *цілісну характеристику* музичного інструментарію всіх основних етнографічних ареалів Гуцульщини: Галицького, Буковинського і Закарпатського. У роботі використано численні джерела: друковані, рукописні, іконографічні матеріали, усні свідчення, дані музеїв та приватних колекцій. Але насамперед книга спирається на *безпосереднє* польове спостерігання та дослідження інструментарію в його *живому побуті* під час численних експедицій автора протягом 1963–1997 років.

Історіографія

Висока музична обдарованість гуцулів та значущість у їхній культурі інструментальної музики відзначалися вже у перших літературних працях, присвячених Галицькій Гуцульщині, що відносяться до кінця XVIII – початку XIX століть. Їх автори – польські та українські письменники – Гаке, Голембйовський, І. Вагилевич, Я. Головацький. Окремі згадки про інструментальну музику гуцулів зустрічаються в різноманітних етнографічних та історичних матеріалах, що друкувалися у польському альманасі "Друг народу"[1].

До першої третини XIX ст. відноситься видання першої збірки музичного фольклору народів Галичини (включаючи й матеріали з пограниччя Гуцульщини), що його здійснили польський вчений В. Залєський у співдружності з відомим скрипалем – суперником Н. Паганіні – К. Ліпінським[2]. У середині XIX ст. низку цікавих записів інструментальної музики з покутського боку Галицької Гуцульщини зробив великий польський музичний етнограф О. Кольберг[3]. До цього ж часу відносяться й перші фольклористичні замітки українського католицького священика С. Витвицького та ентузіаста-русофіла В. Залозецького, що базуються на матеріалах, зібраних у центральних районах Галицької Гуцульщини[4].

Наприкінці XIX ст. виходить перше й до цього часу єдине монографічне дослідження побуту та фольклору буковинських гуцулів – книга Р. Кайндля[5]. Певне місце в ній займають і дані про побутування музичних інструментів та інструментальної музики.

Перші наукові дослідження гуцульського музичного фольклору українських авторів відносяться до кінця XIX – початку XX століть. Зусиллями Ф. Колесси, П. Бажанського, С. Людкевича зроблено спроби фіксації мелодій та з'ясування їх закономірностей. Правда, свою увагу вчені переважно зосередили не стільки на *гуцульській* музиці *як такій*, скільки на висвітленні деяких загальноукраїнських або загальногалицьких стильових рис і теоретичних питань музичного фольклору[6]. Але в їх працях використано і гуцульський матеріал. Те ж саме можна сказати і відносно нотних записів[7].

Серед останніх, своїм на диво високим для слухової транскрипції рівнем, виділяються нотації Філарета Колесси. Це перші поважні зразки гуцульської інструментальної музики в нотах. Нотації Ф. Колесси, однак, обмежені лише обсягом окремих періодів-тем, позбавлені розшифровки мелізмів, докладних темпових вказівок і паспортизації виконавців. Однак у них дуже тонко схоплено звуковисотний бік мелодики – аж до мікроінтервальних (менше півтону) коливань[8], досить повно зафіксовано ритм, зроблена спроба нотування інструментальних штрихів.